

اندیشه‌های استاد مطهری رحمته الله علیه ۳
اصول عقاید

سید امیر آقا حسینی مؤمن زاده

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

سرشناسه: حسینی مؤمن زاده، سید امراالله، ۱۳۵۶ -
 عنوان و نام پدیدآور: اندیشه های استاد مطهری (سید امراالله حسینی مؤمن زاده).
 مشخصات نشر: قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (علیه السلام)، ۱۳۹۲.
 شابک: دوره: ۴-۳۳۶-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸
 ج: ۳، ۷-۲۷۸-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه .
 موضوع: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۸ - ۱۳۵۸.
 شناسه افزوده: جامعه المصطفی (علیه السلام) العالمية.
 مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (علیه السلام)
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ح ۶/م ۲۳۳/ BP
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۹۸
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۶۳۲۳۵

اندیشه های استاد مطهری (علیه السلام): اصول عقاید
 مؤلف: سید امراالله حسینی مؤمن زاده
 چاپ اول: ۱۳۹۲ ش / ۱۴۳۶ ق
 ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (علیه السلام)
 ● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۴۷۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رسانند.

قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸، تلفکس: ۲۷۸۳۹۳۰۵/۹ - ۰۲۵
 قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه، تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ - ۰۲۵، فکس: ۳۲۱۳۳۱۴۶ - ۰۲۵
 قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۰۸، تلفن: ۳۰۸۴۲۴۰۲ - ۰۲۵

pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

فهرست

۴۱	پیش‌گفتار
۲۹	مقدمه
۲۹	جایگاه «اصول عقاید» در تعالیم اسلام
۳۲	اصول عقاید و تفقه در دین
۳۴	منشأ شبهات دینی
۴۵	تعریف «اصول دین»
۴۷	روش فلسفی

بخش اول: توحید و خداشناسی

۵۱	۱. کلیات
۵۱	اهمیت و فایده خداشناسی
۵۱	۱. اهمیت خداشناسی
۵۵	۲. فایده بحث خداشناسی
۵۷	امکان معرفت خدا و ارزش علم توحید
۶۰	۱. نظریه مادیون و شکاکان
۶۱	۲. نظریه عرفا
۶۲	۳. نظریه «اهل حدیث»
۷۴	۴. رجعت اشعری‌گری
۸۳	طرح صحیح مسئله
۸۶	نمونه‌ای از تصور ناصحیح
۹۱	۲. راه‌های اثبات وجود خدا
۹۱	راه‌های رسیدن به خدا

۹۱	راه دل و فطرت
۱۰۲	راه‌های علمی و شبه فلسفی
۱۰۳	۱. برهان نظم
۱۰۴	الف) مقصود از نظم و نظام
۱۰۷	ب) وجود نظم در عالم
۱۰۹	ج) برهان نظم در قرآن کریم
۱۱۰	د) پاسخ به ایرادهای وارد بر برهان نظم
۱۱۶	۲. برهان هدایت و راه‌یابی یا برهان هدف
۱۱۶	الف) تقویر برهان هدایت و تفاوت آن با برهان نظم
۱۲۲	ب) اصل هدایت در قرآن کریم
۱۲۵	ج) اثبات هدایت
۱۳۰	د) انواع هدایت‌های انسانی
۱۳۰	یکم. هدایت‌ها و الهامات اخلاقی
۱۳۱	دوم. الهامات علمی (هدایت حدس)
۱۳۳	سوم. رؤیا و خواب دیدن
۱۳۴	۳. راه خلقت (برهان حدوث)
۱۳۵	الف) حدوث و قدم عالم
۱۳۹	ب) تغییر شکل یا پیدایش؟
۱۴۰	یکم. از نظر حکمت الهی
۱۴۳	دوم. از نظر علمی
۱۴۷	ج) اصالت حیات
۱۵۳	د) مسئله «شبه‌سازی»
۱۵۵	راه‌های عقلانی و فلسفی
۱۵۶	۱. برهان ارسطویی (محرک اول)
۱۵۷	۲. برهان سینوی
۱۶۱	۳. برهان صدرایی (صدیقین)
۱۶۳	الف) تفاوت برهان صدیقین با برهان وجودی «آنسلم»
۱۶۶	ب) ارزیابی براهین خداشناسی
۱۷۷	راه قرآن در اثبات وجود خدا (شناخت آیه‌ای)
۱۷۷	۱. اقسام شناخت آیه‌ای
۱۷۷	الف) نظام جهان، آیت شناخت خدا
۱۷۸	ب) خدا، آیت شناخت خدا
۱۸۰	ج) انسان، آیت شناخت خدا

۱۸۴	 (د) جریان حیات، آیت شناخت خدا
۱۹۴	 ۲. مکانیسم شناخت آیه‌ای
۲۰۰	 پیوست‌ها
۲۰۰	 ۱. توحید و مسئله تکامل
۲۰۰	 الف) مقدمه
۲۰۳	 ب) منشأ فکر تضاد توحید با تکامل
۲۱۳	 ج) تحلیل علمی مسئله تکامل
۲۱۶	 د) نقد و بررسی نظریه لامارک
۲۱۷	 هـ) نقد و بررسی نظریه داروین
۲۳۱	 ۲. تصور خدا (خدا در آینه اندیشه بشری)
۲۳۱	 الف) امکان تصور خدا
۲۳۲	 ب) کیفیت تصور خدا
۲۴۱	 ۳. ادله توحید و یگانگی خداوند
۲۴۱	 تبیین ادله توحید
۲۴۱	 ۱. وحدت عالم دلیل بر وحدت مبدأ عالم
۲۴۳	 ۲. نامحدود بودن ذات باری
۲۴۴	 ۳. برهان تمناع
۲۴۷	 ۴. برهان قُرجه
۲۴۸	 ۵. دلیل نبوت
۲۵۰	 نقد و بررسی ادله توحید در کتب فلاسفه
۲۵۰	 ۱. برهان اول (برهان صرف الوجود)
۲۵۵	 ۲. برهان دوم (برهان تعین)
۲۵۷	 ۳. برهان سوم (برهان ترکیب)
۲۵۹	 ۴. برهان چهارم
۲۶۰	 ۵. برهان پنجم
۲۶۱	 ۶. برهان ششم
۲۶۱	 ۷. برهان هفتم
۲۶۲	 ۸. برهان هشتم
۲۶۲	 جمع‌بندی
۲۶۷	 ۴. اسما و صفات خدا
۲۶۷	 امکان شناخت صفات خدا
۲۷۱	 راه‌های اثبات صفات خدا

۲۷۱	۱. از راه ذات خدا
۲۷۱	۲. از راه مخلوقات
۲۷۱	الف) از راه فلسفی
۲۷۲	ب) از راه کلامی
۲۷۴	شرح برخی اسما و صفات خدا
۲۷۷	۱. ﴿اللَّهُ﴾ الوهیت
۲۷۸	۲. ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ رحمت
۲۸۱	۳. ﴿رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ ربوبیت
۲۸۳	۴. ﴿مَالِكٌ وَمَلِكٌ﴾ قدرت
۲۸۶	۵. ﴿الْحَاقُّ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ﴾ خالقیت
۲۸۷	۶. ﴿أَخَذٌ﴾ حدانیت
۲۸۸	۷. بی حد و بی نهایت
۲۸۹	۸. ﴿الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾
۲۹۰	۹. ﴿نُورٌ﴾
۲۹۱	۱۰. ﴿هُوَ﴾ غیب مطلق
۲۹۲	۱۱. ﴿الصَّمَدُ﴾
۲۹۳	۱۲. ﴿عَلِیٌّ﴾ و ﴿کَبِیرٌ﴾
۲۹۳	۱۳. ﴿عَلِیمٌ﴾، ﴿لَطِیفٌ﴾، ﴿خَبِیرٌ﴾
۲۹۴	۱۴. عادل
۲۹۵	۱۵. ﴿السَّلَامُ﴾
۲۹۵	۱۶. ﴿الْمُؤْمِنُ﴾
۲۹۶	۱۷. ﴿الْمُهَمِّمُ﴾
۲۹۶	۱۸. ﴿الْعَزِیزُ﴾
۲۹۷	۱۹. ﴿الْجَبَّارُ﴾
۲۹۷	۲۰. ﴿الْمُتَكَبِّرُ﴾
۲۹۸	۲۱. اقرب
۳۰۰	پیوست: رؤیت خدا
۳۰۳	۵. افعال ذات باری تعالی [آفرینش جهان]
۳۰۳	مقدمه
۳۰۴	مسئله حدوث و قدم عالم
۳۰۷	عوالم کلی وجود
۳۰۹	قضا و قدر (انسان و سرنوشت)

۳۰۹	۱. اهمیت و پیشینه بحث
۳۱۵	۲. معنای قضا و قدر
۳۱۷	۳. اقسام قضا و قدر
۳۱۷	قضا و قدر الهی و اصل علیت (عمومیت قضا و قدر)
۳۲۰	حتمیت و غیر حتمیت
۳۲۸	نقد نظریات دیگر
۳۳۰	نقش عوامل معنوی
۳۳۳	تفاوت دیدگاه مکتب الهی و مکتب مادی
۳۳۵	امدادهای الهی
۳۳۷	توهم تعارض و تنافی در قرآن و حدیث
۳۴۷	علم خدا و قضا و قدر
۳۵۰	«امر بین الامرین» در نظام تکوین و تشریع
۳۵۷	۶. مراتب و درجات توحید
۳۵۷	توحید نظری و مراتب آن
۳۵۸	۱. توحید ذاتی
۳۶۰	۲. توحید صفاتی
۳۶۱	۳. توحید افعالی (توحید در خالقیت)
۳۶۳	توحید عملی و مراتب آن
۳۶۳	۱. توحید در عبادت
۳۶۷	۲. توحید در استعانت
۳۶۷	۳. توحید عملی و کفر مقدس
۳۶۹	۴. جامعه توحیدی و توحید اجتماعی
۳۷۲	۵. پیوند انسان با خدا
۳۷۷	۷. مراتب و درجات شرک
۳۷۹	شرک نظری و مراتب آن
۳۷۹	۱. شرک ذاتی
۳۸۱	۲. شرک صفاتی
۳۸۲	۳. شرک افعالی یا شرک در خالقیت
۳۸۲	شرک عملی و مراتب آن
۳۸۳	مرز توحید و شرک
۳۸۳	۱. معیار «از او بی» و «به سوی او بی»
۳۸۷	۲. حقیقت عبادت

۳۹۸	۳. صدق و اخلاص
۳۹۹	پیوست‌ها
۳۹۹	۱. توحید اهل کتاب
۴۰۰	۲. کُفر
۴۰۵	۳. نفاق

بخش دوم: عدل الهی

۴۱۱	۱. کلیات
۴۱۱	پیشینه اصل عدل در فرهنگ اسلامی
۴۱۵	ریشه طرح بحث عدل
۴۱۷	مفهوم و اقسام عدل
۴۱۷	۱. توازن و تعادل
۴۱۷	۲. مساوات
۴۱۷	۳. رعایت استحقاق‌های اجتماعی
۴۱۸	۴. دادگری
۴۱۹	۵. رعایت استحقاق‌های تکوینی
۴۲۰	حکمت بالغه و عدل الهی
۴۲۲	اهمیت و ضرورت بحث از عدل الهی
۴۲۳	اقسام راه حل شبهه عدل الهی
۴۲۳	۱. راه اهل ایمان
۴۲۶	۲. راه متکلمین
۴۲۶	۳. راه حکما
۴۲۶	۴. راه ما
۴۲۷	۲. عدل الهی و مسئله شرور
۴۲۷	مقدمه
۴۲۸	مبدأ شرور
۴۲۹	۱. شیطان
۴۳۲	۲. ملائکه
۴۳۴	۳. جن
۴۳۷	تحلیل ماهیت «شرور»
۴۳۷	۱. نقص تحلیل حکما در توجیه شرور
۴۳۷	الف) شرور عدمی است
۴۳۹	ب) شرور نسبی است

۴۴۰	۲. موقعیت شرور در نظام کل جهان
۴۴۰	الف) اصل غنا و کمال ذات حق
۴۴۱	ب) اصل ترتیب
۴۴۲	ج) اصل کلیت
۴۴۳	د) اصل قابلیت
۴۴۳	هـ) اصل «فیاضیت» و «جود»
۴۴۴	و) اصل تسبیت
۴۴۴	ز) اصل حاکمیت قانون و سنت
۴۴۵	ح) اصالت حق در جهان هستی
۴۴۶	ط) اصل تفکیک‌ناپذیری خیر و شر
۴۴۷	ث) اصل وحدت و تجزیه‌ناپذیری جهان
۴۴۹	۳. ارزش و فایده شرور
۴۴۹	الف) فواید بیستی‌ها و مرگ‌ها
۴۵۴	ب) تبعیض‌ها و تفاوت‌ها
۴۵۸	نظام طولی
۴۵۹	نظام عرضی
۴۶۴	تفاوت‌های طبیعی معلول اصالت جمع نیست
۴۶۶	سختی‌ها و شداید
۴۷۲	خلاصه و نتیجه بحث شرور
۴۷۵	۳. عدل الهی و مجازات‌های آخری
۴۷۶	انواع مجازات‌ها
۴۸۳	۴. عدل الهی و مسئله شفاعت
۴۸۳	طرح بحث
۴۸۴	مفهوم شفاعت
۴۸۵	اقسام شفاعت
۴۸۵	۱. شفاعت باطل
۴۸۷	۲. شفاعت حق
۴۸۷	الف) شفاعت «رهبری» یا شفاعت «عمل»
۴۹۰	ب) شفاعت معفرت
۴۹۲	رابطه معفرت با شفاعت
۴۹۴	شرایط شفاعت به حق
۴۹۶	شفاعت و توحید

۵۰۰	نتیجه‌گیری
۵۰۳	۵. عدل الهی و اعمال انسان‌ها
۵۰۳	عمل خیر غیرمسلمان
۵۰۳	۱. مقدمه و طرح بحث
۵۰۶	۲. آراء و نظریات
۵۰۶	الف) منطق «صلح کلی» روشنفکر مآبان
۵۰۹	ب) منطق «خشک مقدس‌ها و مذهبی‌های سخت‌گیر»
۵۱۰	ج) منطق قرآن کریم
۵۱۰	۳. شرایط قبولی عمل
۵۱۲	الف) ایمان به مبدأ و معاد (نیت یا حسن فاعلی)
۵۲۸	ب) ایمان به نبوت و امامت
۵۳۴	ج) نداشتن کفر و عناد
۵۲۳	زیر صفر (اعمال شرّ غیرمسلمان)
۵۴۴	گناهان مسلمان
۵۴۷	نتیجه‌گیری

بخش سوم: نبوت

۵۵۳	مقدمه
۵۵۵	۱. راه‌های اثبات نبوت
۵۵۵	راه «از قایده به نیاز»
۵۵۶	راه «آیات»
۵۵۷	راه «نیاز»
۵۵۸	۱. اقسام نیاز انسان به نبوت
۵۵۸	الف) نیاز فردی
۵۵۹	ب) نیاز اجتماعی
۵۶۴	ج) نیاز اخروی بشر به دین
۵۶۵	۲. علم و نیاز انسان به نبوت
۵۶۹	۳. عقل و نیاز انسان به نبوت
۵۷۰	۴. وجوب نبوت بر اساس نیاز
۵۷۲	۵. ضرورت نبوت بر اساس نیاز
۵۷۳	۶. نیاز به نبوت و هدایت عامه
۵۷۸	۷. نیاز به نبوت و مسئولیت انسان

۵۸۳	۲. وحی
۵۸۴	نظریه‌ها در باب ماهیت وحی
۵۸۶	موارد استعمال وحی در قرآن
۵۸۸	مشخصات وحی انبیا در قرآن
۵۸۸	۱. تعلیم
۵۸۸	۲. استشعار
۵۸۸	۳. ادراک واسطه
۵۸۹	۴. درونی بودن
۵۸۹	فرضیه مختار در باب ماهیت وحی
۵۹۲	نزول
۵۹۴	امکان وحی
۵۹۷	۳. اعجاز
۵۹۷	مقدمه
۵۹۹	ماهیت معجزه
۶۰۰	۱. نظریه صدفه یا استشعار
۶۰۱	۲. نظریه تبدیل علل
۶۰۲	۳. نظریه تأویل
۶۱۱	۴. نظریه «مشیت»
۶۱۳	۵. نظریه «خرق ناموس طبیعت»
۶۱۵	نقد نظریه اشاعره و ارایه نظریه صحیح
۶۱۹	امکان معجزه
۶۲۰	وقوع معجزه
۶۲۱	۱. نظریات
۶۲۲	۲. نظریه مختار
۶۲۴	۳. جریان‌های خارق‌العاده
۶۲۴	الف) مکاشفات و رؤیاهای درونی
۶۲۶	ب) درمان‌های روانی
۶۲۷	ج) خواب مصنوعی، تله پاتی و کشف شعور باطن
۶۲۸	د) احضار ارواح
۶۳۰	۴. پایه‌های علمی توجیه وقوع معجزه
۶۳۰	الف) روح و قوای روحی
۶۳۱	ب) جهان ملکوت

۶۳۳	ج) تقوا.....
۶۳۵	دلالت معجزه.....
۶۳۹	۴. مسائل دیگر نبوت عامه.....
۶۳۹	هدف اصلی نبوت‌ها و بعثت‌ها.....
۶۳۹	۱. توحید.....
۶۴۰	۲. عدالت.....
۶۴۸	رابطه هدف خلقت با بعثت انبیا.....
۶۵۰	روش پیامبران.....
۶۵۹	اختصاصات پیامبران.....
۶۶۰	۱. اعجاز.....
۶۶۰	۲. عصمت.....
۶۶۳	۳. رهبری.....
۶۶۳	۴. خلوص و قاطعیت.....
۶۶۴	۵. سازندگی.....
۶۶۵	۶. درگیری و مبارزه.....
۶۶۵	۷. جنبه بشری.....
۶۶۶	اقسام پیامبران و علت پراکندگی نبوت‌ها.....
۶۶۷	نقش پیامبران در تکامل تاریخی انسان.....
۶۷۱	۵. اعجاز قرآن کریم.....
۶۷۱	مقدمه.....
۶۷۳	اعجاز لفظی و هنری.....
۶۷۳	۱. فصاحت و بلاغت.....
۶۷۶	۲. آهنگ‌پذیری.....
۶۷۷	۳. حلاوت.....
۶۷۹	۴. سبک منحصر به فرد.....
۶۸۲	اعجاز معنوی و علمی.....
۶۸۴	۱. انسان‌شناسی.....
۶۸۵	۲. خداشناسی و معارف ربوبی.....
۶۸۷	الف) تنزیهات خدا در قرآن.....
۶۸۷	ب) عظمت و جلال خدا (جنبه‌های اثباتی).....
۶۸۹	ج) منشأ ادیان.....
۶۹۰	د) زیباترین توصیف خدا.....

۶۹۱	هـ) رابطه انسان و خدا در قرآن
۶۹۲	و) منطقی‌ترین بیان خداشناسی در قرآن
۶۹۳	۳. حقوق زن
۶۹۴	۴. علوم طبیعی
۶۹۵	۵. منطق
۶۹۶	منشأهای خطای ذهن در قرآن
۶۹۶	۱. پیروی از ظن و گمان
۶۹۶	۲. تقلید از گذشتگان
۶۹۷	۳. سرعده در قضاوت
۶۹۷	۴. هوای نفس
۶۹۸	۵. پیروی از کُبرا
۶۹۸	۶. اخلاق
۶۹۹	۷. تاریخ
۷۰۱	برخی از عناوین موضوعات فرائی
۷۰۵	۶. پیامبر اُمّی
۷۰۶	مفهوم کلمه «اُمّی»
۷۰۶	۱. درس ناخوانده و ناآشنا به خط و نوشته
۷۰۶	۲. اهل امّ القری
۷۰۷	۳. مشرکین عرب که تابع کتاب آسمانی نبوده
۷۱۰	آیات قرآن
۷۱۷	تواریخ و احادیث
۷۲۲	اتهام مخالفان
۷۲۲	نتیجه‌گیری
۷۲۵	۷. ختم نبوت و خاتمیت
۷۲۵	مقدمه
۷۲۶	خاتمیت در قرآن
۷۲۹	فلسفه ختم نبوت (تشریعی)
۷۳۸	ختم نبوت، نه ختم دیانت
۷۴۱	ختم نبوت، نه ختم معنویت
۷۴۳	ختم نبوت تبلیغی
۷۴۷	ختم نبوت، نه ختم رسالت
۷۴۹	ختم نبوت و نیاز به امام

خاتمیت و راز جاودانگی اسلام: (رابطه نسخ شرایع با ادوار تمدن؛ جاودانگی تعلیمات اسلام و هدف‌های پایان‌ناپذیر آن)..... ۷۵۲

۱. جبر تاریخ..... ۷۵۳

۲. نیازمندی‌ها..... ۷۵۷

۳. مقتضیات زمان..... ۷۵۹

۴. تحرک و انعطاف قوانین اسلامی..... ۷۵۹

وظیفه علما در عصر خاتمیت..... ۷۶۴

ارکان خاتمیت..... ۷۷۰

۱. انسان و اجتماع..... ۷۷۰

۲. وضع خاص قانون‌گذاری در اسلام..... ۷۷۰

۳. علم و اجتهاد..... ۷۷۱

۴. وضع خاص موضوعات تفقه و اجتهاد (استعداد پایان‌ناپذیر قرآن و حدیث)..... ۷۷۱

الف) استعداد پایان‌ناپذیر قرآن..... ۷۷۱

ب) استعداد پایان‌ناپذیر حدیث..... ۷۷۴

بخش چهارم: امامت و رهبری

۱. کلیات..... ۷۷۹

مفهوم امامت و رهبری..... ۷۷۹

اهمیت و ضرورت بحث از امامت..... ۷۸۱

مراتب امامت و تحریر محل نزاع..... ۷۸۵

۱. رهبری اجتماعی..... ۷۸۵

۲. مرجعیت دینی..... ۷۸۷

۳. ولایت معنوی..... ۷۸۸

۲. امامت در قرآن..... ۷۹۱

آیه «ولایت»..... ۷۹۱

آیه «ابلاغ دین»..... ۷۹۳

آیه «اکمال دین»..... ۷۹۴

آیه «نصب»..... ۷۹۸

آیه «عهد»..... ۸۰۰

آیه «نور»..... ۸۰۲

آیه «تطهیر»..... ۸۰۵

وضع خاص آیات و راز رمز گونگی آن..... ۸۰۵

شواهد تاریخی..... ۸۰۸

۸۱۱	۳. امامت در سنت نبوی ﷺ
۸۱۱	حدیث «ثقلین»
۸۱۳	احادیث «غدیر»
۸۱۶	داستان «یوم الدار»
۸۱۶	داستان ملاقات رئیس قبیله با پیغمبر اکرم
۸۱۷	حدیث «منزلت»
۸۱۸	حدیث «معرفت»
۸۲۱	۴. دلیل عقلی جوهر بحث در مسئله امامت
۸۲۳	امامت و مرجعیت دینی
۸۲۷	امامت و ولایت معنوی
۸۳۰	امامت و زعامت و رهبری
۸۳۹	۵. خلافت اهل بیت علیهم السلام از نگاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام
۸۳۹	مقام ممتاز اهل بیت علیهم السلام
۸۴۰	احقیقت و اولویت اهل بیت علیهم السلام
۸۴۰	۱. نص و وصیت
۸۴۰	۲. لیاقت و فضیلت
۸۴۱	۳. قرابت و نسب
۸۴۱	انتقاد از خلفا
۸۴۱	۱. انتقاد از خلیفه اول
۸۴۲	۲. خلیفه دوم
۸۴۳	۳. انتقاد از خلیفه سوم
۸۴۴	فلسفه سکوت امام
۸۴۹	۶. ولایت الهی انعمه اظهار ﷺ
۸۵۱	ولاء منفی
۸۵۳	ولاء اثباتی عام (تولی و تبری)
۸۵۷	ولاء اثباتی خاص
۸۵۸	۱. ولاء محبت و قرابت
۸۶۲	۲. ولاء امامت
۸۶۴	۳. ولاء زعامت
۸۶۶	۲. ولاء تصرف: (ولایت معنوی و تکوینی)
۸۷۰	مبانی نظریه ولایت معنوی و تکوینی

۸۷۰	۱. تقرب به خداوند.....
۸۷۲	۲. حیات معنوی.....
۸۷۳	۳. ولایت، باطن نبوت.....
۸۷۹	ولایت‌پذیری.....

بخش پنجم: معاد زندگی جاوید یا حیات اخروی

۸۸۳	۱. مقدمه و کلیات.....
۸۸۳	معاد: زکّی از ارکان جهان‌بینی اسلامی.....
۸۸۴	ایمان به معاد.....
۸۸۶	منشأ ایمان به معاد.....
۸۸۷	نظریات درباره معاد.....
۸۸۷	۱. اعاده معدوم.....
۸۸۷	۲. عود ارواح به اجساد یا معاد جسمانی.....
۸۸۹	۳. عود ارواح به خداوند یا معاد روحانی.....
۸۹۱	۴. عود ارواح به خداوند با کیفیت جسمانی.....
۸۹۱	۵. تجدید حیات مادی.....
۸۹۱	ضرورت بحث همه‌جانبه.....
۸۹۴	مسائل معاد.....
۸۹۵	۲. ماهیت مرگ.....
۸۹۵	مرگ به روایت آیات قرآن.....
۹۰۵	۳. زندگی پس از مرگ.....
۹۰۵	عالم برزخ.....
۹۰۹	قیامت کبرا.....
۹۱۰	پیوستگی زندگی دنیا و آخرت.....
۹۱۱	وجه مشترک و متفاوت زندگی دو جهان.....
۹۱۳	تجسم و جاودانگی اعمال.....
۹۱۴	۱. آگاهی از عمل.....
۹۱۴	۲. ملازمت عمل.....
۹۱۵	۳. حضور عمل.....
۹۱۵	۴. رؤیت عمل.....
۹۱۷	۵. پیش فرستادن عمل.....
۹۲۰	۶. کسب عمل.....

۹۲۲	۷. کفر به عمل
۹۲۳	۸. هیزم عمل
۹۲۴	فلسفه تجسم عمل
۹۳۱	بهشت و جهنم؛ ظهور تجسم اعمال
۹۴۰	القاب قیامت
۹۴۳	۴. اثبات قیامت
۹۴۳	استدلال‌های قرآن بر قیامت
۹۴۴	۱. امکان قیامت
۹۴۶	۲. وقوع قیامت
۹۵۳	۳. ضرورت قیامت
۹۵۶	الف) از راه لزوم پاداش و کیفر
۹۵۸	ب) از راه غایت
۹۵۹	ج) از راه حکمت
۹۶۰	د) از راه غایت
۹۶۲	۴. برهان حکمت و غایت
۹۶۵	الف) در مورد انسان
۹۶۸	ب) در مورد کل جهان
۹۷۷	۵. از راه قطری بودن رستاخیز
۹۸۱	مسئله روح
۹۸۵	۱. «روح» در قرآن و روایات
۹۹۳	۲. ریشه‌های علمی فکر روح
۹۹۳	الف) اختلاف خواص
۹۹۵	ب) مسئله تکامل
۹۹۶	ج) مسئله «انطباق با محیط»
۹۹۷	د) مسئله جهش
۹۹۷	ه) ظرفیت علمی انسان
۹۹۸	و) ظرفیت آرزویی انسان
۱۰۰۱	ز) بقای شخصیت
۱۰۰۵	نتیجه‌گیری
۱۰۱۹	۵. ضمایم
۱۰۱۹	اهمیت موضوع قیامت در قرآن
۱۰۲۲	تصدیق و تکذیب قیامت

- ۱۰۲۳ ریشه انکار قیامت
- ۱۰۲۴ مسئله رجعت
- ۱۰۲۵ مالکیت بهشت
- ۱۰۲۶ خلود
- ۱۰۲۹ کتابنامه
- ۱۰۲۹ آثار استاد شهید مرتضی مطهری: (تهران، انتشارات صدرا)
- ۱۰۳۳ منابع دیگر

پیش گفتار

در جلد نخست از این مجموعه، پیش گفتار مفصل بیست صفحه‌ای ارائه شد. اکنون برای آشنایی کسانی که تنها جلد پیش رو را در اختیار دارند خلاصه‌ای از آن را در اینجا می‌آوریم:

۱. استاد شهید آیت‌الله مروتی مطهری در سیزدهم بهمن ۱۲۹۸ هـ.ش مطابق با ۱۲ جمادی‌الاولی ۱۳۳۸ هـ.ق در قریه زادگاهش از توابع شهر مقدس مشهد به دنیا آمد، تا سن دوازده سالگی در فریمان نزد پدر خویش مقدمات علوم اسلامی را فراگرفت و در سن سیزده سالگی (۱۳۱۲ هـ.ش).

به مشهد عزیمت کرد و به مدت دو سال در مدرسه ابدال خان به تحصیل علوم دینی پرداخت. سپس به قم مهاجرت کرد و از محضر استاد بزرگی چون آیت‌الله بروجردی، امام خمینی، علامه طباطبایی و میرزا علی آقا شیرازی استفاده‌های فراوان نمود و در علوم عقلی و نقلی به درجه اجتهاد رسید. در سال ۱۳۳۱ هـ.ش به تهران مهاجرت نمود و در دانشگاه تهران با سمت استادی به تدریس و تحقیق و در کنار آن به تبیین اندیشه‌های انقلاب اسلامی و مبارزه با جریان‌های فکری منحرف پرداخت و سرانجام در دوازده اردیبهشت ۱۳۵۸ هـ.ش توسط گروه منحرف فرقان به درجه رفیع شهادت نایل آمد. شهید مطهری در طی دو دهه کار علمی و فرهنگی به احیای تفکر اسلامی پرداخت و از خود آثار تأثیرگذار و جاودانی را باقی گذاشت که سرچشمه فیاض و بی‌پایانی است که در طی پنجاه سال گذشته همواره فکر و جان مشتاقان به معارف ناب اسلامی را سیراب کرده و می‌کند.

۲. شهید مطهری راز انحطاط و تأخر رقت‌بار مسلمین در جهان امروز را برداشت غلط رایج مسلمانان از تعالیم اسلامی که خاصیت حیات‌بخشی را از آن گرفته و موجب رکود و

سکون جامعه اسلامی شده است می‌داند؛ از این رو به دنبال اصلاح و تجدید حیات تفکر و پیش جامعه اسلامی درباره اسلام است و دستیابی به تفکر اصیل اسلامی را از این جهت ضروری می‌داند که اولاً؛ مسلمانان تا آن تفکر صحیح را به دست نیاورند از مسلمانی خود نتیجه‌ای نمی‌گیرند و ثانیاً؛ نمی‌توانند پاسخگوی عطش دیگران در پیوستن به این مکتب باشند. وی بر این عقیده است که ما باید اصول فکری اسلام درباره خدا، جهان، انسان و اجتماع را احیا کنیم؛ یعنی همان‌طور بیان داشتیم که در تعلیمات اسلام است.

مسلمانان یکی از علل انکار و اعراض بسیاری از افراد تحصیل کرده از دین همین تعلیم ناصحیح مفاهیم مذهبی و دینی است و آنچه در باب خدا و دین انکار می‌کنند مفهوم واقعی خدا و دین نیست، بلکه یک مفهوم نامعقولی است که با عقل و علم و منطق قابل پذیرش نیست و چون عقیده به خدا را جز به همان شکل غیرمنطقی تصور نمی‌کنند منکر آن می‌شوند. از این رو کوشش فراوانی لازم است صورت بگیرد که اصول و مبانی مذهبی به صورت صحیح و واقعی خود به افراد تعلیم و القا شود.

در چنین شرایطی وظیفه عالم دینی در درجه اول مبارزه با بدعت‌ها و تحریف‌ها و اصلاح تفکر جامعه اسلامی است. استاد مطهری در پی یک رستاخیز در زمینه تفکر دینی و یک نهضت روشنگر اسلامی است و به گفته خود همه فعالیت‌های مذهبی خود را در راه تعلیم صحیح و معقول مفاهیم دینی و مذهبی متمرکز کرده و سعی دارد با گزینش مهم‌ترین و لازم‌ترین موضوعات، حتی الامکان حقایق اسلامی را آن‌چنان که هست ارائه دهد و لذا به استقبال شبهات و سؤالات و تشکیکات در عرصه دین‌پژوهی می‌رود و آنها را نه تنها خطرناک نمی‌داند بلکه موجب روشن شدن و رونق بیشتر حقایق اسلامی می‌داند. وی برای تبیین حقایق اسلام به دنبال آن است که از دلیل به مدعا برسد و نه آن‌که برای مدعای خود به دنبال دلیل‌های ساختگی و تراشیدنی برود و بدین منظور سال‌ها بی‌وقفه تلاش کرد و در این راه با جان و مال و همه هستی خود به مجاهده برخاست.^۱

۱. ر.ک: مرتضی مطهری، انسان و سرنوشت، ص ۸ - ۱۰؛ امدادهای غیبی، ص ۴۷ و ۴۸؛ حق و باطل، ص ۱۳۵ و ۱۳۶؛ ده گفتار، ص ۱۳۱ - ۱۳۵ و ۱۴۳ - ۱۵۱؛ عدل الهی، ص ۱۳ - ۱۶؛ مسئله حجاب، ص ۲۵۷؛ نظام حقوق زن در اسلام، ص ۴۷؛ پیرامون جمهوری اسلامی، ص ۱۳۴ و ۱۳۵؛ تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۵۱ - ۵۴؛ فلسفه تاریخ، ج ۲، ص ۱۳۶ و یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۱، ص ۱۶۶ و ۱۵۷ - ۱۵۸ و ۱۵۲ و ۱۴۶.

وی نه به کثرت و قلت مخاطبان توجه می‌نمود و نه به تحسین موافقان، و نه به جنجال و هیاهوی مخالفان، تنها به بیان حقیقت توجه داشت و می‌دانست که خورشید حقیقت پشت ابر جهالت باقی نمی‌ماند. استاد مطهری در صدد پایه‌ریزی فلسفه اجتماعی اسلام بود که به نظر وی از هفت صد سال پیش متروک و باب آن بسته شده است.^۱ و تأسیس یک کلام جدید را در جهت حل شبهات جدید لازم و ضروری می‌دانست.^۲ شهید مطهری در مجموعه گران‌سنگ و ارزشمندی که از خود به یادگار گذاشته در صدد معرفی اسلام به عنوان یک مکتب و ایدئولوژی جامع و مستقل است. به عقیده وی اسلام در ذات خود یک «کلّ تجزیه‌ناپذیر»^۳ یک مکتب، یک اندام و یک مجموعه هماهنگ است که شناخت آن به صورت یک مکتب لازم است. همه تعالیم اسلام را باید در آن اندام و ترکیبی که وجود دارد بشناسیم برای یک اندام یک عضو به تنهایی ارزش ندارد، باید راه و هدف، اصول و پایه‌ها، معارف، اخلاق، مقررات و احکام این مکتب را با هم شناخت.^۴

باید فلسفه اخلاق، فلسفه تاریخ، فلسفه سیاسی، فلسفه اقتصادی، فلسفه دین، فلسفه الهی خود اسلام را که از من تعلیمات اسلام الهام بگیرد تدوین کرده و در اختیار افراد قرار داد.^۵ ما باید مکتب و ایدئولوژی مستقل و بی‌نیاز به غیر خود را که همان اسلام خالص و بدون شائبه است بدون جهالت و شرمندگی آن‌چنان که واقعا هست، به دنیا و جهانیان معرفی و عرضه کنیم، و الا بدون استقلال فرهنگی با آن‌که به استقلال سیاسی و اقتصادی دست یافته‌ایم شکست خواهیم خورد و نخواهیم توانست انقلاب اسلامی را به ثمر برسانیم.^۶

۳. توصیه امام عزیز ما این بود که نگذاریم کتاب‌های این استاد عزیز با دسیسه‌های

۱. یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۶، ص ۲۱۳ - ۲۱۵.

۲. پیرامون جمهوری اسلامی، ص ۳۸.

۳. مرتضی مطهری، نهضت‌های اسلامی در صدساله اخیر، ص ۶۸.

۴. همان، حماسه حسینی، ج ۱، ص ۳۴۷ - ۳۴۹.

۵. نهضت‌های اسلامی در صدساله اخیر، ص ۷۴.

۶. پیرامون انقلاب اسلامی، ص ۶۵ - ۶۶؛ و ص ۱۶۰ - ۱۶۶؛ پیرامون جمهوری اسلامی، ص ۳۸.

نهضت‌های اسلامی در صدساله اخیر، ص ۶۸.

غیراسلامی فراموش شود.^۱ در این زمینه کارهای فراوانی صورت گرفت، ولی آنچه بیش از همه جای آن خالی بود و مکرر مورد توصیه بزرگان بود ازایه فهرست موضوعی محتوایی از آرا و نظریه‌های استاد مطهری بود، چراکه گستردگی و پراکندگی آرا و نظریه‌های ایشان، دسترسی آسان و سریع به هریک از آرا و نظریه‌ها با تمام جوانب را با مشکل و صعوبت مواجه کرده بود، همین جهت ضرورت شکل‌گیری مجموعه حاضر را ایجاب می‌نمود، تا آنجا که رهبر معظم انقلاب به صراحت به این مطلب اشاره کرده و اظهار امیدواری کرده‌اند که این کار انجام شود.^۲ این حقیر که از سال‌ها پیش با آثار استاد مطهری مأیوس و به مطالعه آن مشغول بوده‌ام در خلال مطالعات و تحقیقات خود به این نکته پی‌بردم و به فضل و یاری خداوند بدان همت گماشتم و پس از شش سال کار مستمر شبانه‌روزی موفق شدم این امر را به پایان ببرم و هم‌اکنون این مجموعه را با ویژگی‌های زیر تقدیم جامعه اسلامی می‌نمایم:

۳. ۱. کاری که در این مجموعه شده از نظر روشی عبارت است از:

جمع‌آوری، تلخیص، تخلص، یکسان‌سازی، مباحث تکراری، عنوان‌دهی، تبویب، تکمیل و بازسازی همه نظریه‌ها در یک مجموعه با فهرست موضوعی مفصل و دقیق. امری که خود استاد مطهری هم آرزوی آن را داشت و در برخی موارد بدان تصریح کرده است.^۳

برای این کار همه آثار استاد مطهری بدون استثنا، خط به خط و کلمه به کلمه مطالعه شده و مورد استفاده قرار گرفته است. هر مطلبی به هر نظریه‌ای که مرتبط بوده پیوست گردیده است. در موارد بسیاری مطالب حاوی چندین نظریه است و از چند جنبه بیان شده، ما هر مطلب را به نظریه مرتبط به آن ملحق کرده‌ایم، اگر اعتقادی است به بحث اعتقادات، اگر اخلاقی است به بحث اخلاق و اگر اجتماعی است به مباحث اجتماعی و... و برعکس برخی مطالب به چندین نظریه مرتبط است که در همه نظریات آورده شده است. در برخی موارد برای هر سطر ساعت‌ها فکر شده که چگونه و در

۱. پیام امام به مناسبت سالروز شهادت استاد مطهری.

۲. ر.ک: سخنرانی در جمع گروهی از معلمان و کارگران در تاریخ ۱۳۶۹/۲/۱۲.

۳. مرتضی مطهری، قیام و انقلاب مهدی، ج ۲، ص ۲.

کجا گنجانده شود، و یا چند صفحه و پاراگراف از چند کتاب مختلف که همه یک مطلب را ولی با تعییرات مختلف بیان می‌کرده‌اند، برای این که همه تعییرها و اصطلاحات استاد را بیاوریم و در عین حال، اطناب مُمل و ایجاز مُخل پیش نیاید مدت‌ها فکر شده است. همه مطالب و عبارات و مواد از خود استاد است ما تنها صورت را تعییر داده‌ایم، ولی هیچ مطلبی از دست نرفته است. می‌توان ادعا کرد که حتی یک جمله و یا یک کلمه نمی‌توان در آثار استاد پیدا کرد که در این مجموعه نیامده باشد.

هم از نظر شکل یعنی چگونگی تدوین تبویب، و عنوان‌دهی و هم از نظر محتوا، از آنچه در آثار مکتوب استاد بوده پیروی شده است؛ یعنی جمله پایه و ترتیب مطالب را به ترتیبی که در کتب دست‌نوشته استاد آمده است چیده‌ایم و سپس مطالب دیگر را به آن افزوده‌ایم.

بیشتر عناوین از متن الهام گرفته شده و با توجه به محتوا استنباط شده است. از نظر نگارشی نیز اصلاحاتی شده است؛ مثلاً در بسیاری موارد استاد، جملات فارسی را به اسلوب عربی و به صورت جمله اسمیه بیان می‌کند برای نمونه «گناهان ضررش مستقیم یا غیرمستقیم به خود انسان می‌رسد» من فکر می‌کنم این گونه نوشتن یا حرف زدن به علت انس زیاد با متون عربی است، طبعاً ما به هنگام نوشتن ویرایش کرده‌ایم مثلاً جمله بالا چنین می‌شود «ضرر مستقیم یا غیرمستقیم گناهان به خود انسان می‌رسد».

یا در جایی که چند جمله یا یک محتوا بوده است آنها را با استفاده از همه کلماتی که در جملات مختلف بوده به یک جمله تبدیل کرده‌ایم؛ مثلاً در جایی ایشان می‌فرماید: فطرت ام‌المعارف است، در جای دیگر می‌گوید: ام‌المسائل است و در جای دیگر می‌آورد اصل مادر است، ما آورده‌ایم: فطرت؛ ام‌المعارف، ام‌المسائل و اصل مادر در معارف اسلامی است.

۳.۲. نام مجموعه حاضر «اندیشه‌های استاد مطهری» است که در هر مجلد مباحث مربوط به موضوع خاصی تدوین شده است، چنان‌که در مجلد پیش‌رو مباحث مربوط به اصول عقاید تبیین شده است.

۳.۳. برخلاف تصور رایجی که صبغه اندیشه‌ها و نظریه‌های استاد مطهری را فلسفی

می‌داند، ویژگی بیشتر نظریات ایشان «قرآنی» بودن آنهاست، هر چند استاد از «روشن فلسفی» برای بیان نظریه‌های اسلامی و قرآنی استفاده کرده است چنان‌که در مواردی به این مطلب تصریح دارد^۱ ولی استاد به دنبال نظر قرآن است و در موارد فراوانی به این مطلب نیز تصریح داشته است. خصوصاً با توجه به این مطلب که همه نظریات خود را بر نظریه قرآنی «فطرت» مبتنی می‌داند و بدان تأکید می‌کند. نظریه فطرت به تفصیل در جلد اول از این مجموعه تدوین شده است.

۳. ۴. این مجموعه در هفت جلد به ترتیب ذیل ارایه شده است:

جلد اول: تکامل اجتماعی انسان در تاریخ (مباحث انسان، جامعه و تاریخ)

جلد دوم: فلسفه دین (مباحث دین‌شناسی)

جلد سوم: اصول عقاید اسلامی

جلد چهارم: اخلاق و تعلیم و تربیت اسلامی

جلد پنجم: نظریه‌های اجتماعی

جلد ششم: سیره پیشوایان معصوم علیهم‌السلام

جلد هفتم: علوم و تمدن اسلامی

در این مجموعه نظریه‌های فلسفی صرف تدوین نشده است؛ از این رو برخی از کتاب‌های فلسفی همچون اصول فلسفه (۴ - ۱)، شرح منظومه، نقدی بر مارکسیسم و... استفاده نشده مگر مواردی که مربوط به مباحث ما می‌شده است. ان شاء الله در آینده‌ای نزدیک نظریه‌های فلسفی ایشان هم تدوین می‌شود، ضمن این‌که کتاب «فلسفه مقدماتی در آثار استاد مطهری» نوشته استاد عبدالرسول عبودیت این مهم را جامه عمل پوشانده است.

این تقسیم‌بندی و جزئیات آن موضوعات کلام جدیدی است که استاد مطهری تأسیس آن را لازم و ضروری دانسته و خود بدان همت گماشته است.

۴. خداوند عزیز و متعال را شاکرم که به این حقیر توفیق انجام چنین کار پربرکتی را عنایت فرمود و از ساحت مقدس حضرات معصوم و اولیای الهی به خصوص

۱. مرتضی مطهری، عدل الهی، ص ۱۶، توحید، ص ۱۵ و ۳۲۱؛ فلسفه تاریخ، ج ۲، ص ۱۰۸؛ نبوت، ص ۴۰ - ۴۲ و ۳۴؛ امامت و رهبری، صص ۷۱ و ۱۶۲ و ۲۰۱؛ معاد، ص ۷۱.

حضرت ولی عصر علیه السلام سیاستگزارم که مرا یاری دادند و ان شاء الله که مورد تأییدشان هم قرار بگیرد، و از روح بلند شهید مطهری که همواره از ایشان استمداد کردم و ایشان هم مرا یاری کرد و بلکه اصل ایجاد انگیزه در انجام این کار را عنایت استاد شهید می‌دانم و نیز لازم است از تمام کسانی که در تهیه این اثر بنده را یاری داده‌اند تشکر و قدردانی لازم به عمل آورم، به ویژه از مسئولان محترم پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلی الله علیه و آله که قسمتی از این فرصت و امکان را در اختیار بنده قرار دادند و از همسر من که در منزل محیط آرامی را فراهم کرد و بزرگوارانه و با سعه صدر مشکلات و کاستی‌ها را به جان خرید و خم به ابرو نیاورد و بلکه همواره چون یابوری شفیق با بیانی پرمهر بر انگیزه معنوی من افزود و از پدر و مادرم که تا آخر عمر هر موفقیتی که داشته باشم را مدیون دعای خیر آنها هستم و از دوستان و اساتید محترمی که با مشاوره خود به عنای این مجموعه افزودند. همچنین ثواب این اثر را تقدیم می‌کنم به ارواح طیبه معصومان علیهم السلام و همه شهیدان و مؤمنان چه آنها که از صدر اسلام تاکنون آمده‌اند و چه آنها که از اکنون تا به روز قیامت می‌آیند و اسلام و ایمان به وسیله آنان تقویت می‌شود. همچنان‌که امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود در ثواب مجاهدت ما همه کسانی که در آینده خواهند آمد و با ما هم عقیده هستند شریک خواهند بود.

سید امیرالله حسینی مؤمن‌زاده
اول رجب المرجب ۱۴۳۴ هجری قمری
۲۲ اردیبهشت ماه ۱۳۹۲ شمسی
قم المقدسه

۱. پس از جنگ جمل یکی از اصحاب به امیرالمؤمنین علیه السلام عرض کرد: دوست داشتم برادرم نیز با ما بود و شاهد پیروزی ما می‌بود. حضرت فرمود: آیا دلش با ما بود؟ گفت: آری. حضرت فرمود: پس او هم با ما بود و بلکه همه کسانی که در پشت پدران و رحم مادران هستند و در آینده به دنیا می‌آیند و ایمان به وسیله آنها تقویت می‌شود نیز با ما بودند و در ثواب عمل ما شریکند. «وَقَدْ قَالَ لَهُ بَعْضُ أَصْحَابِهِ وَدِدْتُ أَنْ أَخِي فَلَانُ كَانَ شَاهِدَنَا لِيَرْيَ مَا نَصَرَكِ اللَّهُ بِهِ عَلَيَّ أَغْدَاكَ فَقَالَ لَهُ عليه السلام [أَخَوَيَّ أَخِيكَ مَعَنَا فَقَالَ نَعَمْ قَالَ فَقَدْ شَهِدْنَا وَلَقَدْ شَهِدْنَا فِي عُسْكَرِنَا هَذَا [قَوْمٌ] أَقْوَامٌ فِي أَصْلَابِ الرِّجَالِ وَ أَرْحَامِ النِّسَاءِ سَيَرَعَفُ بِهِمُ الزَّمَانُ وَ يَقْوَى بِهِمُ الْإِيمَانُ] نهج البلاغه، خطبه ۱۲.